

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
МАДАНИЯТ ВА СПОРТ ИШЛАРИ ВАЗИРЛИГИ
ЎЗБЕКИСТОН ДАВЛАТ САНЪАТ ВА МАДАНИЯТ
ИНСТИТУТИ**

ТЕАТР САНЪАТИ ФАКУЛЬТЕТИ

“МУСИҚАЛИ, ДРАМАТИК ТЕАТР ВА КИНО САНЪАТИ”

КАФЕДРАСИ ДОЦЕНТИ ЭРНАЗАР ЁРБЕКОВ

“Актёрлик маҳорати” фанидан

маъруза матнлари

ТОШКЕНТ-2018

Мавзу: Буюмларни жонлантириш

Режа:

1. Буюмсиз жисмоний хатти - ҳаракат машқлари
2. Хатти - ҳаракатларнинг бўлаклари
3. Мантиқ изчиллик
4. Диққатни йиғиш
5. Шарт - шароит
6. Машқдан этюдга ўтиш
7. Тасаввурдаги буюмлар билан хатти - ҳаракат қилиш турлари

“Ҳақиқий актёр даставвал ролни узвий равишда қандай ижод қилиш зарурлигини ўрганмоғи керак. У ички ва ташқи техникани муттасил такомиллаштириши, шунингдек, омилкорликни талаб этмаган санъатнинг йўқлигини ҳамда бу омилкорнинг мукамаллиги учун қатъий ўлчовнинг мавжуд эмаслигини билмоғи лозим”, - деб таъкидлайди К.С.Станиславский. Буюмга жон киритиш, оддий тилда айтадиган бўлса одамийлаштириш, яъни одам сифатида ҳаракатга келтиришдир.

Актёрлик ва режиссёрлик касби ўзига хос ҳаётий кузатувни талаб этади. Шунингдек талабаларга ҳам бу вазифалар берилиб, ҳаётдаги ҳар бир ҳолат ва воқеаларга нисбатан кузатувчан бўлиш талаб этилади. Бу касб танганинг иккинчи томонини кўришни, жонсизларга жон ато этишни тақоза этади. Бу касбда ҳар бир предмет жонланиши, ўзаро суҳбат куриши ҳаттоки жанжаллашиши ҳам мумкин.

Ҳаётда чойнак ва пиёлаларнинг бирга рақс тушганини кўрганмисиз?

Саҳнада талабалар худди чойнак ва пиёланинг дастурхонда туришини эслатувчи ҳолатда туришади. Улар ичида бошқаларга нисбатан гавдаси каттароғи чойнак вазифасини бажаради. Унинг бир қўли белида, иккинчи қўли эса, худди чойнакнинг жумрагидек тепага бош баландлиги бўйича кўтарилган. Қўлнинг кафт қисми қайрилган. Талаба тик оёқларда эмас, балки тиззада турибди. Унинг атрофида тўлиқ ҳолатда ўтирган 3-4 тўртта пиёлани жонлантирувчи талабалар. Қўллар икки ёнга ёйилган. Мусиқа берилиб, предметлар мусиқага мос ҳаракат қилишади. Улар кўз орқали ёки мимика, имо-ишора орқали бир-бири билан мулоқотда бўлишади. Чойнак атрофида рақс тушиши, чойнак уларга чой қуйиши ёки кичик бир воқеани вужудга келтириш учун пиёлалар ўртасида жанжал чиқиши, улар жанжалига чойнак аралашиш мумкин.

Бундай машқлар, талабаларнинг тасаввурини, актёрлик маҳоратини оширади. Саҳнада партнёр билан ишлашга асос бўлади. Актёр ижодида кўпчилик ҳолатлар унинг мимикалари, имо-ишолари орқали очиб берилади. Айниқса тренингни мустаҳкамловчи, буюмларни жонлантириш, буюмларсиз ҳаракат ва этюдларда мимикалар асосий мулоқот ўлчови саналади. Чунки бу машқларда партнёрлар ўзаро суҳбат куришмайди. Қисқа бир вақтда томошабин ҳукмини қозонишга ҳаракат қилади.

“Саҳнада артистнинг кўзлари, нигоҳи, қараши унинг юксак ижодий қалбининг улкан, чуқур ички мазмунини ифода қилиши лозим. Бунинг учун унинг қалбида инсоннинг руҳий ҳаётга монанд бўлган ички мазмун тўпланган бўлмоғи лозим: ижрочи саҳнадалигида кўнглининг шу мазмуни орқали пьесадаги ўз партнёрлари билан муносабатда бўлиши керак”, - дейди К.С.Станиславский.

Мимика - юз мушакларининг турли хиссий ҳолатларни ва кайфиятни акс эттирадиган ифодали ҳаракатларидир.

Юздаги ҳолатлар, имо-ишоралар ўйналаётган образнинг характерини билдиради. Масалан, талаба қош-кўзларини чимириб, юзларини қизарган ҳолатда баён этса, ёмон характер, аксинча, юзларида табассум, кўзларида шўхлик аломатлари образнинг яхши характер эканлиги билдиради.

Буюмларни жонлантиришда бир буюм орқали буюмнинг турли хил кайфиятини кўрсатиши мумкин. Кундалик ҳаётимизда доимо ишлатиладиган самаварни талабалар қуйидагича жонлантирган: Талаба стул устига тизаси билан ўтирган, қўллари икки ёнида. Самаварга бир киши келиб муздек сув қўйганини, унга олов ёққанини, самавар ўз вазифасини хурсанд бўлиб бажаришини, ижерочининг юз мушаклари, мимикалари орқали билиш мумкин. Масалан, унинг ёнига инсон келганини, у қилаётган ҳаракатларни кўзлари орқали билдириб туради. Муздек сув қўйганини эса, худди инсон танасига муздек сув қуйиб юборганда бирданига сесканиб кетиши, тўсатдан овоз чиқариб юбориши каби хатти-ҳаракатлар орқали кўрсатиб берган. Шундан сўнг самавардаги сувнинг қайнаш жараёнини, талаба сув қайнаб, буғ чиқиш вақтидаги сингари овоз ва мимикада кўрсатиб берган. Самаварнинг кўп қайнаши оқибатида унинг эриб кетишини яъни секин-аста стулдан йиқилиши воқеани жонлантирган ва таъсирчанлигини оширган.

Буюмларни жонлантириш бўйича дарс жараёнида ўқитувчи томонидан маълум бир буюмларни жонлантириш вазифа сифатида берилиши мумкин. Лекин, амалиётда исботланганидек талабанинг ўзи мустақил равишда хоҳлаган буюмини жонлантириш, вазифани аъло даражада бажаришга, талабанинг фантазиясини бойитишга олиб келган. Ўқитувчи томонидан берилган вазифалар баъзи-бир фантазияси суст бўлган талабалар учун асос бўлиб, ўзлари мустақил вазифалар тайёрлашга замин яратган.

Актёрлик ва режиссёрлик касби учун таҳсил олаётган талабалар ўз устида мустақил ишлаши, асосий жараён бўлиб, талабани мустақил фикрлашга олиб келади. Мустақил фикрлаш эса актёрлик ва режиссёрлик маҳоратининг

асосий элементларидандир. Талаба ҳоҳ уйда, ҳоҳ кўчада ёки бозорда бўлсин ҳар атрофдагиларга нисбатан бееътибор бўлмаслиги керак. Ёнидаги одамнинг нафақат ўзини балки, унинг соясини ҳам кўрмоғи, унинг фикрини ўқимоғи керак. Шундагина жонсиз буюмга жон бериши, унинг турмушдаги вазифасидан келиб чиқиб саҳнавий ҳаёт бериши мумкин.

Актёрлик маҳоратида “буюмларни жонлантириш” деган ибора бўлиб, бу актёр техникасини кучайтирадиган ва тасаввурини бойитадиган омилдир. Буюмларни жонлантириш – бу бирор бир Буюмсиз ҳаракатлар фикрни бир жойга йиғишни, тасаввурни, ўткир кузатувчанликни, аввал ҳис қилган нарсаларни эслаб қолиш қобилиятини, мантиқ ва кетма-кетликни талаб қилади.

Тасаввурдаги буюмларга асосланган машқлар, актёрлик машқига кирган ҳолда ҳам, улар кўпинча юзаки, ижод билан чуқур боғлиқликни тушунмаган ҳолда бажарилади.

Машқларга бундай ёндошганлар актёр табиатни кўзгата олмайди ва ҳеч қандай натижага эриша олмайдилар. Шу боис, уларга бажараётган хатти-ҳаракатларини ҳақиқатдан ҳис қилишга даъват қилмоқ лозим. Акс ҳолда талабалар ёлгон актёрлик ўйинига ишониб, фойда ўрнига зарар оладилар.

Нега жисмоний хатти - ҳаракатларнинг мантиқ ва кетма-кетлигини реал буюмларга асосланган машқларда ўрганиб бўлмайди? Тасаввурдаги буюмларга мурожаат этишнинг нима кераги бор? Буюмсиз хатти-ҳаракатларга асосланган машқлар, ҳаётда тез-тез қайтарилиши туфайли, механик тарзда бажарилувчи оддий жисмоний ҳаракатларнинг мантиқи ва кетма-кетлигини чуқур англаб тиклаб олишга ёрдам беради.

Реал буюмлар билан боғлиқ хатти-ҳаракатлар ихтиёрсиз, ҳаётий тажрибага асосланган механик тарзда бажарилади, талаба бу жараёни кузатишга улгурмайди. Уларни илғаб олиш қийин. Агар бунга йўл қўйилса, жисмоний ҳаракатларнинг мантиқ ва кетма-кетлигини бузувчи муваффақиятсизликлар юзага келади. Ўз навбатида бузилган мантиқ ҳақиқатни барбод қилади, ҳақиқатсиз эса, актёрда ҳам томошабинда ҳам ишонч ва ҳис туйғу бўлмайди.

«Буюмсиз хатти - ҳаракатда»да ўзгача шарт-шароитлар юзага келади. Бунда катта бир хатти - ҳаракатнинг, ҳар бир энг кичик бўлакларига эътибор бериш имкони пайдо бўлади. Бу нарсасиз ҳамма ёрдамчи бўлакларни талаба эслай олмайди ва бажара олмайди.

Реал буюмлар билан ҳаётий хатти - ҳаракатни бажаришдан кейин, тасаввурдаги, буюмсиз хатти - ҳаракатга ўтиш мақсадга мувофиқдир. Масалан, ўқитувчи қоронғида йўқолган буюмни топиш учун гугурт ёқиб қидиришни буюради. Унинг учун ҳаётда минимал диққат билан бажарилувчи хатти - ҳаракатларни талаба синаб кўрганидан кейин, энди унга гугуртсиз ёки қутисиз бирин-кетин шу жараёни қайтариш буюрилади.

Бармоқларнинг одатий ҳаракатларини аниқ, тиклаб олиши учун, аввалига етарли даражада диққатни тўплашга тўғри келади. Бу учун эса,

яна бир бор , реал гугуртлар билан, машқни қайтариб олишни такозо этади. Бу мураккаб хатти - ҳаракат жараёни бажариш ва эслаб қолиш учун, аввал уни майда таркибий қисмларга бўлиш лозим.

Тасаввурдаги буюмсиз хатти - ҳаракатни реал хатти - ҳаракат билан солиштириб, текшириш ва таққослаш мумкин.

Хатти-ҳаракатни ўрганишда, уни янада типиклаштириб ва ойдинлаштирадиган, кичик тўқнашувлари мавжуд машқлар кўпроқ фойдалидир. Зеро, ҳаётда гугурт қутиси ҳеч қандай қийинчиликсиз очилиши, гугурт донасини тез екиш мумкин. Аммо мана шу жараёни сахнада кўрсатиш учун тўқнашувлар керак. Масалан, гугурт донаси синиб кетди; ёқаётган пайтда шамол эси ва ҳ.к. Шунга ўхшаш карамақаршиликлар диққатни айнан мақсадга мувофиқ тўпланишига ёрдам беради.

Талаба машққа киришаётиб, ўзини бирданига берилган шарт-шароитлар билан ўраб олиши шарт эмас. Хатти - ҳаракатга муҳтожлик пайдо бўлганида, улар ўз-ўзидан зарурат даражасига қараб бажарилаверади. Вақти келиб , шунга ўхшаш машқ бутун бир этюдга айланиши мумкин . Масалан гугурт ёкиш машқи, душман штабини ёндириб ташлаш этюдига айланиши мумкин. Лекин, машқ бошланганда талабанинг олдида бундай мураккаб вазифани қўйсақ, унинг диққати бажараётган ҳаракатининг аниқлигига ва уни ҳаёт ҳақиқати даражасига етказишга эмас, балки, (этюд «кўрсатиш») қаҳрамонқийёфасини яратиш ва драматик вазиятни ифодалашга қаратилади.

Демак аввал ҳаракатнинг техникасини, яъни аниқ бажариш услубиятини ўзлаштириш керак. Барча диққатни шунга жалб қилган ҳолда, хатти - ҳаракатнинг ҳар бир таркибий қисмини мукамал ўрганиш лозим. «Кичкина ҳақиқатни ярата билишнинг ўзи ижод... Кимки кичик жисмоний ҳаракатларни яхши бажараётган бўлса, у системанинг ярмисини билган бўлади».

Талаба, машқ шарт-шароитларидан келиб чиққан хатти - ҳаракатни кўрсатиб бермоғи тўғри эмас, балки, ушбу машқ жараёнида ўзи учун сахна сирларини ихтиро этмоғи керак. Жисмоний хатти - ҳаракатларнинг ҳақиқатини , мантиқ ва изчиллигини қидираётганда, шуни эсда тутиш лозимки, ёлғон -- мантиқсизлик , одатда ортиқча ҳаракатларда яққол кўринади. Буюмсиз хатти - ҳаракатлар машқини эгаллаб бўлганидан кейин, тасаввурдаги буюмларни реал буюмлар билан навбатма - навбат комбинация тарзида алмаштириш мақсадга мувофиқдир. Масалан, ҳақиқий қошиқча билан тасаввурдаги шакар (стаканга) солиб аралаштириши, стакандан тасаввурдаги чойни ичиш мумкин. Шунини тушуниб олгач, машқдан стакан ва қошиқчани олиб ташлаш мумкин.

Талаба буюмсиз хатти - ҳаракатни бўлакларга ажратиб, ўрганиб бўлганидан кейин, уни яхлит ва мукамал бажаришга ҳаракат қилади. Буюмсиз ҳаракатлар устидаги ишнинг кейинги босқичи қуйидагилардан иборат. Бунда нима учун ва нега мен бу ҳаракатларни

базараяпман? -- деган саволларга жавоб топиш орқали талаба шарт шароитларга олиб кирилади ва сахнавий ҳаракатларга аниқлик киритилади.

Улар тажрибада синалган, ҳаётда кўрилган, ёки китоблардан ўқилган фикрлар жараёни бўйича мантиқли ва изчил бўлиши лозим.

Агар ташналик қийнаса, маъруза пайтида томоқ қуриб қолса, ёки дори ичиш керак бўлса, сувни ичиш зарурати пайдо бўлади. Шароитга қараб сув, дориға, виноға, қайноқ чойға, ёки захарға айланиши мумкин.

Буюмсиз ҳаракатларга асосланган этюдлар бора-бора мукаммаллашиб бадиий яқунланган бутун бир томошаға айланиши мумкин. Масалан, Станиславский ўзининг опера-драматик студиясида «Мотсарт ва Салери» деб шартли номни олган этюд, буюмсиз ҳаракатларга асосланган расм чизиш машқидан туғилган. Бўёқлар, каноп, бўёқ тахтаси, мўйқалам билан муомала қилиш техникаси етарли даражада ишланиб чиқилгандан сўнг, машқни базарувчи иккита одам орасида ўзаро аниқ муносабатлар ўрнатилган. Натижада Станиславский студиячиларни этюдни янада ривожлантиришға жалб қилган. Улардан бири ўқитувчи, бошқаси ўқувчи бўлган. Ўқувчининг расми ўзининг расмидан истейдод бўйича ўзиб кетганлигини устоз аниқлайди. Ҳасад туйғуси уйғонади. Ўқитувчи ўқувчисига расмини йўқотиб юборишни ҳоинона маслаҳат (провакация) қилади. Сўнгра содир бўлган жиноят учун пушаймонлик юзаға келади. Этюд драматик мазмундаги бутун бир актли пьесаға айланган.

Тасаввурдаги буюмлар билан машқлар қилиш ва уларни этюд даражасига етказиш қуйидаги босқичлардан ўтади:

1. Буюмсиз хатти-ҳаракатнинг мантиқлилиқ ва изчиллиқ техникасини эгаллаш. Масалан хат ёзиш, яъни қоғоз, ручка, сиёҳдон билан муомала қилиш. Хатти - ҳаракатнинг ҳ_ар бир кичкина таркибий қисмининг мантиқи ва кетма-кетлигини ва ҳаракатнинг барча жараёнини яхлитлиғича синчиклаб ўрганиш ва қайта - қайта такрорлаш.
2. Тасаввурдаги буюмлар билан муомала қилиш техникасини мукаммал яъни санъат даражасига етказиш.
3. Саволлар бериш орқали шарт шароитларни аниқлаш. Масалан, кимға ва нега хат ёзаяпман.
4. Агар севги хати ёзилса, асосий объект қоғоз, хат, сиёҳдон эмас, балки хат ёзилаётган одам бўлади. Бунда энди тасаввурдаги шерик билан тилсиз суҳбат, ҳаракат мантиқининг асосини ташкил этади ва ўзлаштирилган хат ёзишнинг техникаси, (яъни мантиқ ва изчиллиқ) борган сари иккинчи планға ўтади.
5. Хат ёзиш техникаси машқи давомида шарт-шароитлар мантиқига асосланиб, у янги хат қаерда ва қачон ёзилаяпти каби тафсилотлар билан бойитилади. Агар хат ёзиш 19-асрда содир бўлаётган бўлса, унда ғоз пати билан ёзиш техникаси ўзлаштирилади.
6. Шарт шароитларни аниқлаштириш ва кескинлаштириш натижасида, севги хатини ёзиш этюдға айланиши мумкин.

7. Агар берилган шарт шароитларни ўзлаштириш қийин бўлса,, буюмсиз ҳаракатга асосланган машқларни, темпо -ритмини аниқлаш ва унга эмоционал бўёқ берувчи, талаба тасаввурини кўзғатиб, уни янги ўй - фикрларга йўлловчи мусиқа остида бажариш тавсия қилинади.

Тасаввурдаги буюмлар билан ҳатти - ҳаракатланишга асосланган машқлар ўз хусусиятларига кўра икки турга бўлиниши мумкин.

Биринчисига, бутун бадан кучини ёки унинг айрим мушаклари кучини талаб қилувчи ҳаракатлар мансуб. Бу оғирликни ҳисқилиш, гавданинг эгилиши, қўл-оёқларнинг ҳаракатлари, бутун баданнинг бўшлиқдаги ҳаракатланиши билан боғлиқ бўлган турли-туман жисмоний ишлар. Масалан, хона тозалаш, пол ювиш, кир ювиш, печка ёқиш, турли хил оғирлик ва шаклдаги буюмлар билан ҳатти-ҳаракат қилиш, ер чопиш, дарахт экиш, театр пардасининг очилиши ва ҳ. к. з. киради.

Иккинчисига жисмоний ҳаракатларда ҳақиқатни ҳис қилиш, турли ҳажмдаги ва шаклдаги буюмлар билан муомала қилишнинг тўғри усуллари ўргатадиган, сахнабоп ҳатти -- ҳаракатлар топиш мақсадга мувофиқдир. Бундай машқларга масалан ювиниш, овқатланиш, ичиш, кийиниш ва ечиниш, тикиш, дазмоллаш, ўқиш, ёзиш, чизиш кабилар, шунингдек, кулфлар-калитлар, пуллар, турли ўйинлар, арча безатиш, мусиқа асбобларини чалиш кабилар билан боғлиқ ҳатти -- ҳаракатлар кириши мумкин. Буюмсиз ҳатти - ҳаракатларни эгаллаш техникаси, оддий психо • жисмоний ҳаракатларнинг табиатини ўрганишга, мантиқи ва кетма-кетлигини тиклашга ёрдам беради. Актёр техникасини ривожлантиришга қаратилган ушбу машқлар, келажакдаги роллар устида ишлаш услубиётини эгаллашда, дастурул амал ҳисобланади. Улар элементарпсихофизик ҳаракатлардан мураккаб психологик мазмун билан тўйинган ҳатти - ҳаракатларга ўтишнинг муайян профессионал кўникмаларини тарбиялаш восита вазифасини бажаради. Шунингдек, улар актёрнинг, жисмоний ва рухий табиатига ҳос барча элементларининг нормал ишлашини, доимо сахнабоп ҳолатда бўлишини таъминлайди ва мустаҳкамлайди. Бу машқлар ифода воситаларининг аниқ бажариши орқали актёр фикрининг сахнавий маънодорлигини ёрқинлаштиради. Зеро, машқлар актёр-иждоқордан аниқлик, кузатувчанлик, кучли диққат, мушакларини моҳирона ишлатиш кўникмасини юзага келтиради.

Адабиётлар:

Таянч иборалар:

Ҳатти-ҳаракат, фаоллик, буюмларни жонлантириш, ҳатти-ҳаракат, тасаввур, тасаввурдаги буюм, “Агарда”, “Берилган шарт-шароитда”, режиссёр, режиссура, сахна, актёр маҳорат, актёрлик маҳорати.

Савол ва топшириқлар:

1. Буюмсиз жисмоний ҳатти - ҳаракат машқлари ҳақида тушунча беринг
2. Ҳатти - ҳаракатларнинг бўлаклари нима?
3. Мантиқ изчиллик ҳақида сўзлаб беринг.
4. Тасаввурдаги буюмлар билан ҳатти - ҳаракат қилиш турлари ҳақида гапиринг.

Адабиётлар рўйхати:

1. И.А.Каримов “Ўзбекистон мустақилликка эришиш оstonасида”. Т.: “Ўзбекистон”. 2011.
2. И.А.Каримов. “Юксак маънавият – енгилмас куч”. Т.: “Маънавият”. 2008.
3. К.С.Станиславский. “Актёрнинг ўз устида ишлаши”. Т.Хўжаев таржимаси. С.Муҳамедов муҳаррирлигида. Т. Янги аср авлоди. 2010
4. Ф.Аҳмедов. “Оммавий байрамлар режиссураси асослари”. Т.: “Алоқачи”. 2008.
5. Т.Турсунов. “Ўзбек театри тарихи”. Т.: 2008.
6. Б.Захава «Мастерство актёра и режиссёра» «Просвехсение» М. 1978г.
7. Г. Кристи. «Воспитание актёра школ: Станилавского» Изд. 2 - е. М., Искусство 1978г.
8. С.Турсунбоев. “Жаҳон театри тарихи”. Т.: “Фан ва технология”. 2008.
9. Ж.Маҳмудов, Х.Маҳмудова. “Режиссура асослари”. Т.: ЎДСИ босмахонаси. 2008.
10. ЗиёнеТ
[ҳтtp://станиславский.бй.ру](http://staniславский.бй.ру)